

لایه‌نی له‌یه کچوون و جیاوازی له نیوان کوردیی ناوه‌ندی و فارسیدا: له رووی تایبه‌تمه‌ندی میژووویی، فه‌ره‌ه‌نگی و زمان ناسانه‌وه

ره‌فیق شوانی^۱

پروفیسوری زمانی کوردی، زانکۆی سه‌لاحه‌دین، هه‌ولیر

نوع مقاله: مقاله پژوهشی؛ تاریخ دریافت: ۷ مهر ۱۳۹۸؛ تاریخ پذیرش: ۱۵ اسفند ۱۳۹۸؛ صص ۲۸۵-۲۹۸

DOI: <https://www.doi.org/10.34785/J013.2020.959>

کورتە

بابه‌تی ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه، باسی لایه‌نی له‌یه‌کچوون و جیاوازی نیوان زمانی کوردی و فارسییه. هه‌ردوو زمانه‌که له رووی یه‌کبوونی ره‌گه‌زه‌وه په‌یوه‌ندی نزیکیان وه‌کوو په‌یوه‌ندی کۆمه‌لایه‌تی و نزیکایه‌تی زمانی له‌نیواندا هه‌یه. هه‌ردوو زمانه‌که له رووی بنچینه و بنه‌ره‌ته‌وه، سه‌ر به‌کۆمه‌له‌ی ئارین و له‌خیزانه‌ی زمانی زاگرۆزی و ئیرانین و زمانی کوردی و فارسی زمانی هه‌ردوو نه‌ته‌وه‌ی ئاریایی‌ره‌گه‌زن و دایکزادی نیشتمانی ئاریانان (ئاریان). ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه به‌میتۆدی قوتابخانه‌یی و به‌به‌لگه‌هینانه‌وه‌ی زمانی، به‌نموونه‌وه سه‌لماندوو‌یه‌تی زمانی کوردی و فارسی له‌یه‌ک کۆمه‌له‌ی زمان و خیزانه‌ی زمان، بۆیه‌ی لایه‌نی هاوبه‌ش و له‌یه‌کچوونی زمانیان له‌ئاسته‌کانی زماندا هه‌یه. له‌گه‌ڵ ئەوه‌ش لایه‌نی جیاوازییان گه‌ش و دیاره. له‌ئاکامدا به‌به‌لگه‌ی میژووویی و ریزمانی سه‌لماندوو‌یه‌تی که‌وێرای سه‌رچاوه‌یه‌کی هاوبه‌ش و تیپه‌رین به‌یه‌ک رووگه‌ی هاوبه‌شی میژووویی و لیکچوونی زۆر له‌نیوان دوو زمانی کوردی و فارسیدا، به‌لام ئیستاکه‌ له‌هه‌موو بواریکه‌وه دوو زمانی جیاواز و دراوسێن و هه‌ر یه‌که‌یان زمانیکی نه‌ته‌وه‌یی سه‌ربه‌خۆن.

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی جنبه‌های تفاوت و شباهت میان دو زبان کردی و فارسی می‌پردازد. زادبوم زبان‌های کردی و فارسی یک سرزمین است و هر دو زیرمجموعه‌ی زبان‌های آریایی هستند. از این میان خانواده‌ی زبان‌های ایرانی به دو شاخه‌ی زبان‌های زاگرسی و پارسی طبقه‌بندی می‌شود. این دو زبان از نظر ویژگی‌های زبان‌شناسی دارای شباهت‌ها و تفاوت‌های هستند؛ زیرا زبان کردی زبان ایرانی نو و جزء شاخه شمال غربی است و فارسی نیز زبان ایرانی نو وابسته به شاخه جنوب غربی زبان‌های ایرانی است. شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها از لحاظ آواشناسی، واژه‌سازی و نحو قابل بررسی است که در مقاله حاضر با کمک داده‌های نمونه‌ای تبیین شده است. تحقیق حاضر با استفاده از نمونه‌هایی، اثبات کرده است که زبان کردی و فارسی از یک مجموعه و خانواده‌ی زبانی هستند و به همین دلیل است که جنبه‌های مشترک زبانی دارند؛ علاوه بر این تفاوت‌های موجود در آنها واضح و مبرهن است که هرکدام زبان ملتی مستقل هستند. این امر پاسخی است به رویکرد نادرستی که زبان کردی را ضمیمه‌ی زبان فارسی به حساب می‌آورد.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: زمان‌ناسی؛ لیکچوون؛ جیاوازی؛ کوردیی ناوه‌ندی؛ فارسی

واژگان کلیدی: زبان‌شناسی؛ شباهت؛ تفاوت؛ کردی مرکزی؛ فارسی

¹ rafiq.shwany@gmail.com

۱- پیشه‌کی

چۆنیه‌تی و پلانی داریشتنی ئەم باسه که به ناونیشانی «لایه‌نی له‌یه‌کچوون و جیاوازی له نیوان کوردیی ناوه‌ندی و فارسیدا» داریژراوه، ته‌نیا بواری زمان ده‌گریته‌وه. له رووی دیاری کردنی ره‌چه‌له‌ک و ره‌گه‌ز و ئاستی ده‌نگسازی، وشه‌سازی و رسته‌سازییه‌وه، به کورتی هه‌یما کراوه بو لایه‌نی فره‌هنگی نه‌ته‌وه‌یی وه‌کوو دیاری کردن، چونکه سنووری باسه‌که‌مان ناگریته‌وه. لیکۆلینه‌وه‌یه‌کی کاره‌کی به‌راورد‌کارییه له رووی زمان و دیاری کردنی کۆمه‌له‌ زمان و خیزانه زمانی ئاری و ئیرانییه‌وه له میژوودا، لایه‌نه‌ زمانیه‌که‌ی به‌نمونه‌وه دیاری کراوه. ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه به‌نمونه‌وه سه‌لماندوویه‌تی زمانی کوردی و فارسی له‌یه‌ک کۆمه‌له‌ زمان و خیزانه‌ زمان، بۆیه لایه‌نی هاوبه‌ش و له‌یه‌کچوونی زمانیان له ئاسته‌کانی زماندا هه‌یه، له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش لایه‌نی جیاوازیان گه‌ش و دیاره و هه‌ریه‌که‌یان زمانیکی نه‌ته‌وه‌یی سه‌ربه‌خۆن. ئەمه‌ش ولامیکه بو ئەو بۆچوونه سه‌قته و بی‌بنه‌مایه که زمانی کوردی ده‌کاته پاشکۆی زمانی فارسی. به‌به‌لگه‌ی میژوویی و ریزمانی سه‌لمینراوه که کوردی زمانی نووسین بووه که ده‌کریت و راستیشه‌بوتری به زمانی ستانداردی کوردی نووسراوه، چونکه زیاتر له دووسه‌ده‌ساله له مه‌یدانی شیعری و ئه‌ده‌بیات و خویندن و به‌ریوه‌بردندا به‌کار هینراوه و له‌بره‌وی به‌رده‌وامدایه.

۲- لایه‌نی له‌یه‌کچوون و جیاوازی زمانی کوردی و فارسی: نزیکایه‌تی خیزانه‌ زمان

زمان له‌ناو کۆمه‌له‌وه سه‌ری هه‌لداوه، نه‌ زمان به‌بی کۆمه‌ل و نه‌ کۆمه‌ل‌یش به‌بی زمان په‌یدا ده‌بیت. بۆیه‌ زمان دیارده‌یه‌کی زیندووی کۆمه‌ل‌ایه‌تییه (سعران، ۱۹۶۲: ۲۷۲؛ زه‌بیحی، ۱۹۷۸: ۳۴). کۆمه‌لی مرۆفایه‌تی به‌گشتی له‌یه‌کچوون له‌نیوانیاندا هه‌یه، به‌لام ئەم له‌یه‌کچوونه‌ راده‌ی هه‌یه، هه‌یه‌ راده‌که‌ی زۆره، هه‌شه‌که‌مه، هه‌یانه‌ زۆر ده‌گه‌مه‌نه و له‌سنووریکه‌ی به‌رتسه‌سکدایه، له‌وانه‌شه له‌یه‌کچوونیان هه‌ر نه‌بیت. ئەمجا دیارده‌ی له‌یه‌کچوون، به‌پیتی بوون و نه‌بوونی هاو‌ره‌گه‌زی ده‌رده‌که‌وی. هاو‌ره‌گه‌زی مرۆف و زمان له‌سه‌ره‌تاوه له‌ناو کۆمه‌له‌ مرۆفیکدا په‌یدا ده‌بیت و دیار ده‌بیت که دایکزادی شوپینیک بن. واته له‌شوپینیکا پیکه‌وه سه‌ریان هه‌لدا‌بیت و ژیا‌بیتن، ئەو شوپینه‌بویان بۆته‌دایه‌ن و شوپینی گه‌شه و گۆران و په‌ره‌سه‌ندن و دواتر فراوانبوون و بلا‌بوونه‌وه‌یان به‌ملا و به‌ولای ژینگه‌ی یه‌که‌میان. زانایانی زمان، زمانی مرۆقیان دابه‌ش کردووه بو‌چهند خیزانیک که هه‌ر خیزانه‌ی به‌یه‌ک‌گه‌یشتنه‌وه و په‌یوه‌ندی نزیکایه‌تی زمانی کۆیان ده‌کاته‌وه به‌ریکه‌وتی له‌بنچینه‌ی وشه‌کان و ریزمانی پیکهاتن و لیکدانی رسته‌کان. ئیتر به‌م شیوه‌یه له‌کۆمه‌له‌ نه‌ته‌وه‌ی قسه‌پیکه‌ر به‌و زمانانه‌ کۆمه‌لی جیاوازی مرۆفایه‌تی که ده‌چنه‌وه سه‌ر بنچینه‌ی یه‌ک‌میلله‌ت یا نزیک له‌یه‌ک‌تره‌وه، له‌نیوانیاندا چهند وابه‌سته‌ی جوگرافی و میژوویی و کۆمه‌ل‌ایه‌تی پیک‌دینن.

به ناوبانگترين تيوري دابه شکردنى زمانه كان لهم رووه وه تيوره كهى ماكس ميولهره (وافى، ۱۹۷۲: ۱۹۶). ليره وه ده كرئ بليين مروث لهو شوينه وه كومله ئى ژيانيان پيكه پيناوه. لهويدا زور شت و شيوازه ژيان و هه لسوكهوت و قسه كردنيان، ده برپينيان له يهك ده چيت. مروقى ئه و كومله به هه موويانه وه، ره گه زيك پيك ده هينن، له رووى مروث ناسى و ئه تنيك ناسيه وه نزيك يه كن. به ناوى ئه و شوينه وه يا بوونى ديارده يه كى هاوبه ش، كه پيك يانه وه ده به سستيه وه ناو ده نرين. دواتر پيوه ي ناودار دهن و به هوئى تايبه تيتى و خه سلته نزيك و هاوبه شى وه كيه ك و ليكچوونه كان يانه وه ده ناسرينه وه. بو نمونه كومله مروث و زمانه كانيان، له رووى ئه م خه سلته هاوبه ش و نزيكى و يهك ژينگه ييانه وه، له لايهن زمانناس و كومله ناسانه وه پؤل كراون كه پيوه ندى كومله لايه تى و نزيكايه تى (شوانى، ۲۰۰۸: ۴۰) لهم يهك ژينگه ييه وه بو پيدا بووه و پيك هاتووه. له هه مان كاتيشدا له ئه نجامى بلا بوونه وه يان، جياوازيان له رووى زمان و فرههنگ و تايبه تمه ندى نه ته وه ييه وه تى ده كه وپت. بوونى ئه م حالته له يهكچوونه له بوار و ئاسته كانيدا بووه ته هوئى پيدا بوون و ده ركه وتنى كومله مروقى هاوپره گه ز له شوينى جياجيا و موركى نه ته وه يى تايبه ت به خويان له رووى زمان و فرههنگ ييه وه هه يه و پيى ده ناسرينه وه. وافى و حسيني به جيا زمانى مروقا به تى به م شيوه يه دابه ش ده كه ن:

۱- كومله ئى ئارى

۲- كومله ئى سامى-حامى

۳- كومله ئى ئورال-ئالتاي (ئالتاي) يا كومله ئى تورانى

۴- كومله ئى چينى و ته به تى-بورمى

۵- زمانه يه كان ييه كان (سه ربه خو) چهند كومله ئى تريش هه ن پيكه وه هه شت تا يانزه خيزانه زمانن. (۱۹۷۲: ۱۹۶؛ ۱۳۸۳: ۲۲۰)

زمان ناسى وا هه ن وه كوو شليگه ل بو دابه شکردنى زمان سه يرى لايه نى په ره سه ندن و پيشكه وتنيان كردووه، له م رووه وه زمانى مروقيان بو سى خيزان دابه ش كردووه وه ك: ۱- زمانه لكاوه كان ۲- زمانه گه ردانييه كان ۳- زمانه سه ربه خوكان، كه تاكى هه ريه كه يان له رووى پله ي پيشكه وتنه وه له وانى تر نييه به وه ي هه ر قوناغيكى قسه كردنى كه برپويانه له پيناوى په ره سه نندا، جياواز له وى تره. ئه مجا له م رووه وه زمانى كوردى زمانىكى لكاوه^۱ جياوازه له فارسى كه زمانىكى گه ردانييه^۲. به كورتى، زانايانى زمان، زمانى نه ته وه كانى جيهان يان دابه ش كردووه ته سه ر چهند خيزانه زمانىكه وه. زمانى ئه م نه ته وانه ش، چهند تايبه تيتى و سيفه تى هاوبه شى وه ك ره گه ز و بنچينه، ريزمان، ريبازى پيشكه وتن به يه كيانه وه ده به سستيه وه (بلال اسماعيل، ۱۹۸۴: ۱۱).

¹ Agglutinative language.

² Flexional language.

هه‌ندیك له‌م زانایانه‌ی زمان زمانه‌کانیان به‌ پیتی ره‌گه‌ز و بنچینه (بلال اسماعیل، ۱۹۸۴: ۱۱) دابه‌ش کردوو و پیمان وایه که که‌س و تاکه‌کانی هه‌ر خیزانیک په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی و نزیکایه‌تی زمان ناسی له‌ رووی بنچینه‌ی وشه و ریزمانی پیکهاته‌ی رسته‌وه کو ده‌بنه‌وه و ریک‌ده‌که‌ون. به‌م پییه هه‌ر خیزانه‌ زمانیک له‌ چهند نه‌ته‌وه‌یه کی ئاخپهر به‌م زمانانه پیکدی‌ت که له‌ نه‌ته‌وه و کومه‌لی مروقی جیاواز پیکدین و ده‌گه‌رینه‌وه سه‌ر میلیله‌تیک یه‌ک بنچینه‌یی و یا نزیک له‌ یه‌کتر که کومه‌لیک په‌یوه‌ندی جوگرافی و میژووویی و کومه‌لایه‌تی له‌ نیوانیانا پیک‌ده‌هینن. (شوانی، ۲۰۰۸: ۱۱)

۳- بابته‌ی لیکۆلینه‌وه‌که

بابته‌ی ئەم لیکۆلینه‌وه‌یه، باسی لایه‌نی له‌یه‌کچوون و جیاوازی نیوان زمانی کوردی و فارسی ده‌کات. هه‌ردوو زمانه‌که په‌یوه‌ندی نزیک له‌ نیوانیانا له‌ رووی یه‌کبوونی ره‌گه‌زه‌وه هه‌یه. وه‌کوو په‌یوه‌ندی کومه‌لایه‌تی و نزیکایه‌تی زمانی، هه‌ردوو زمانه‌که له‌ رووی بنچینه و بنه‌رته‌وه، سه‌ر به‌ کومه‌له‌ی ئارین و له‌ خیزانه‌ زمانی زاگرۆزی و ئیرانین و زمانی کوردی و فارسی زمانی هه‌ردوو نه‌ته‌وه‌ی ئاریایی ره‌گه‌زن و دایکزادی نیشتمانی ئاریانا (ئاریا)ن.

۴- پروون کردنه‌وه‌یه‌ک ده‌رباره‌ی نیشتمانی ئاریان‌زه‌مین

ئەم نیشتمانی ئاریانه‌مین که پاشان وشه‌که‌ی گوڤاوه‌ بوته «ئاریانا» و دواتر «ئاریان»، لای رۆژه‌لاته‌وه‌ رووباری سند تا ریزه‌چپای زاگرۆز له‌ لای رۆژئاواوه، شوینی گهلانی ئاریایی ره‌گه‌زن (شوانی، ۲۰۰۸: ۱۸). گهلانی ئاری ره‌گه‌ز له‌ نیوان هه‌زاره‌ی چواره‌م و نیوه‌ی دووه‌می هه‌زاره‌ی سییه‌م له‌ ئەنجامی ئەم سی هۆیه‌ تووشی کوچکردن بوونه (چایلد، ۲۰۱۲): ۱- وشکه‌سالی؛ ۲- ناکۆکی و ناتهبایی نیوانیان؛ ۳- هیرشی به‌رده‌وامی تووانیه‌کان بو سهریان. له‌ سه‌ره‌تاوه‌ ئه‌وروپاییه‌کان به‌ره‌و ئه‌وروپا و هیندییه‌کان به‌ره‌و هیندستان کوچیان کردوو و کیشوه‌ری هیندستانیان دامه‌زراندوو. لیره‌وه‌ زمانی هیندی و گه‌لی هیند پیکهاتوو. گهلانی ئیرانیش له‌و شوینه‌وه‌ به‌ره‌و ئیران و کوردستان بلاو بوونه‌ته‌وه، هه‌ردوو نه‌ته‌وه‌ی کورد و فارس پیکهاتوو و دواتریش گه‌لی هیتی پیکهاتوو (شوانی، ۲۰۰۸: ۱۹). به‌لگه‌ هاوبه‌شه‌ زانستییه‌کان ئەوه‌ نیشان ده‌ده‌ن ئەم میلیله‌تانه‌ به‌ ناویشانی کومه‌له‌ نه‌ته‌وه‌یه‌ک یا کومه‌له‌ زمانیک به‌ زاواوه‌یه‌ک کو بکاته‌وه‌ به‌وه‌ی تایبه‌تیتی وه‌ک یه‌ک و نزیک له‌یه‌کتر ده‌رده‌خات که ناوچه‌ی ئاریانه‌مین واته‌ ئاریانا یا ئاریان نیشتمانی هاوبه‌شی ئەو نه‌ته‌وانه‌ن. زۆربه‌ی سه‌رچاوه‌کان ئەوه‌ ده‌سه‌لمینن که زمانی میلیله‌تانی ئاری له‌ زمانی کۆنی هیندوووه‌ که‌وتووونه‌ته‌وه‌ و ئاریش خه‌سله‌تی هاوبه‌شیانه، له‌به‌ر ئەم هۆیه‌ راست‌تره‌ بوتری‌ت کومه‌له‌ زمانی ئاری. ئەم روونکردنه‌وه‌یه‌ ده‌ریده‌خات که له‌ ناو هه‌موو گهلانی ولاتی ئاریان‌زه‌میندا هه‌ردوو گه‌لی کورد و فارس به‌ ته‌نیشته‌یه‌ کتره‌وه‌ ژیاون و له‌

یه‌کترهوه نزیکترین تا له گهلانی تری ولاتی ئاریانا و خیزانه زمانی ئیرانیان پیکهیناوه و میلله‌تانی تریش ده‌گریته‌وه. ئەم نزیکایه‌تییه له میژوووی زمان و زمانناسییدا پیتی ده‌وتری خیزانه زمانی ئیرانی، له هه‌مان کاتیشدا و له خواره‌وه روونی ده‌که‌ینه‌وه.

۵- خیزانه زمانی ئیرانی

ئەم خیزانه، چ وه‌کوو میلله‌ت و چ وه‌کوو زمان، سه‌ر به‌ کۆمه‌له‌ی ئارین که‌ بیجگه‌ له‌م خیزانه کۆمه‌له‌ی ئاری، خیزانی هیندی، خیزانی ئه‌وروپایی و خیزانی هیتی ده‌گریته‌وه. خیزانه زمانی ئیرانی به‌و زمانه‌ ئیرانیانه‌ ده‌وتریت که‌ خیزانه زمانیکیان له‌ سه‌ر بنه‌ره‌تی خزمایه‌تی هه‌یه و له‌ زمانیکی هاوبه‌شه‌وه وه‌رگیراون و له‌ رووی رپچکه‌ و ره‌گه‌ز و دروستکردنی ده‌ستووری وشه‌ بنه‌ره‌تییه‌ کانه‌وه به‌ یه‌کتره‌وه ده‌به‌سترینه‌وه (شوانی، ۲۰۰۸: ۲۹). لقیکی گرنگی زمانه ئارییه‌ کانه، قسه‌ی پی‌ ده‌که‌ن و هه‌رمیکی فراوانی له‌ رۆژئاوای ئاسیا و ئاسیای ناوه‌راستدا هه‌یه. له‌م ولاتانه وه‌کوو زمان به‌کاری ده‌هینن: کوردستان، ئیران، ئه‌فغانستان، ئازهربايجان، ئه‌رمه‌نستان، تاجیکستان، کوردی جۆرجیا (گورجستان)، له‌ ده‌وروبه‌ری قه‌فقا‌زیش به‌کار دیت (کامری، ۱۹۸۴: ۱۲). کتییی ئاقتیستا کۆنترین به‌لگه‌ی نووسراوی ئەم خیزانه‌یه، میژوووه‌که‌ی ده‌چیته‌وه بۆ سه‌ده‌ی چه‌وته‌می پیش‌زایین واته بۆ هه‌زاره‌ی یه‌که‌می پیش‌زایین. دروشمی ئایینه‌که‌ی «بیری چاک، وته‌ی چاک، کرداری چاک» بووه. له‌ رۆژه‌لاتی ئیران بلاو بووه‌ته‌وه، گهلانی ئاری به‌تایبه‌تی ئیرانی و هیندی شانازی به‌م رابردوووه‌ هاوبه‌ش و میژوووییه‌وه‌یان ده‌که‌ن، هیمای ره‌سه‌نایه‌تی گهلانی کۆنی خیزانه ئیرانییه‌کان ده‌رده‌خات و به‌یه‌که‌م ئایینی برابوون به‌ خوای تاکانه‌ ده‌زانریت. به‌داخه‌وه کتییبه‌که‌ به‌ کۆنترین شیوه‌ زمانی خیزانه ئیرانییه‌کان نووسراوه‌ته‌وه، شیوه‌ی کۆنی زمانی ئیرانی به‌ر شالای له‌شکری گریکی، عیلامی، بابلی و دواتریش له‌شکری ئیسلام که‌وتوووه و فه‌وتینراوه (نه‌به‌ز، ۱۹۹۷: ۱۶۱). شوین و په‌یوه‌ندیی زمانی کوردی و فارسی به‌م خیزانه زمانه‌وه‌یه که‌ زمانی تری وه‌ک به‌لووچی، په‌شتووپی (ئه‌فگانی)، ئۆسیتی، تاجیکی، تاتی، تالشی، مونجایی، ئه‌رموری، په‌رچی، یه‌غناپی، پامیری، کۆمزاری، مازهنده‌رانی، گیله‌کی و زمانانی ناوه‌ندی ئیران ده‌گریته‌وه (حسینی، ۱۳۸۳: ۲۷۳). دوای ئەوه‌ی نزیکایه‌تی و روونکردنه‌وه‌ی بنچینه‌ و بنه‌ره‌تی زمانی کوردی و فارسی، لیره‌وه‌ دینه‌ سه‌ر چۆنیه‌تی له‌یه‌ کچوونو جیاوازیی هه‌ردوو زمانه‌که‌.

۶- بوارى لایه‌نى له‌یه‌کچوون و جیاوازیى زمانى کوردی و فارسى

بابه‌تى لیکۆلینه‌وه‌که بریتیه له ده‌رخستنى هه‌ردوو لایه‌نى له‌یه‌کچوون و جیاوازی ئه‌م دوو زمانه هاوخیزانه، له رووی میژووپی و لیکۆلینه‌وه‌ی به‌راوردیه‌وه ئه‌م بوارانه ده‌گریته‌وه و هه‌ریه‌که‌یان روون ده‌که‌نه‌وه به‌نمونه‌وه:

۱- له رووی بنچینه و بنه‌ره‌تى میژووپییه‌وه

۲- له رووی بوونی وشه‌ی هاوبه‌شه‌وه

۳- له رووی ده‌نگ و رینووسه‌وه

۴- له رووی جیاوازی ریزمانیه‌وه

۵- له رووی فه‌ره‌ه‌نگی نه‌ته‌وه‌یه‌وه

۶-۱- له رووی بنچینه و بنه‌ره‌تى میژووپییه‌وه

ئه‌لف: لیره‌دا بنچینه و بنه‌ره‌تى هه‌ردوو زمانه‌که دیاری ده‌که‌ین، به‌وه‌ی ره‌چه‌له‌کیان له رووی په‌یوه‌ندی خزمایه‌تى کۆمه‌لایه‌تى و نزیکایه‌تى زمانیه‌وه له یه‌ک ده‌چن و هه‌ردووکیان سه‌ر به یه‌ک کۆمه‌له‌ زمانى ئاریاییین و له خیزانى زمانه زاگرۆزى و ئیرانییه‌کانن. کوردی له لقی زمانه زاگرۆزیه‌که‌انه و فارسىش ده‌چیته‌وه سه‌ر زمانى پارسی کۆن. زمانه زاگرۆزیه‌که‌ان بریتین له: سۆمه‌رى، گۆتى، کاسى، لۆلۆبى، ئۆرارتۆبى و هتد. میژوووه‌که‌یان ده‌که‌ویته‌ نیوان هه‌زاره‌ی چواره‌م و یه‌که‌مى پێش‌زاییین. زمانى ئه‌و میلیه‌تانه‌ن که دواتر له هه‌زاره‌ی یه‌که‌مى پێش‌زاییین له نیوان سالى ۷۷۰-۵۵۰ پ.ز. (شوانى، ۲۰۱۶: ۲۶). له ناو زمان و ده‌وله‌تى میدیا تهاونه‌ته‌وه و بوونه‌ته میلیه‌ت و زمانى میدى و ئاویستا، زمانى باکوورى رۆژئاواى ئیرانه. هه‌رچی زمانى پارسی کۆنه‌ زمانى هۆزه کۆنه‌کانى ئیرانییه و یه‌کیکه له زمانه ئیرانییه کۆنه‌کان (ارانسكى، ۱۳۷۹: ۱۱۸)، له نیوه‌ی یه‌که‌مى هه‌زاره‌ی یه‌که‌مى پێش‌زاییین به‌شى خوارووی رۆژئاواى ده‌شته‌کانى ئیرانى گرتوه‌ته‌وه.

بى: زمانى ئاویستا یان باشر بلتین کتیبى ئاویستا ده‌چیته‌وه بۆ سه‌ده‌ی هه‌شته‌مى پێش‌زاییین، به‌لام کتیبه‌ بزمارییه‌کانى بنه‌ماله‌ی پارسی پاشاکانى هه‌خامه‌نشى له سه‌ده‌ی شه‌شمه‌وه دانراون.

جى: زمانى ئاویستا چه‌ند کتیبیکى پى‌نووسراوه‌ته‌وه، ناوه‌رۆکیان پیکهاتوه له سروود و بریار و مه‌زه‌بى نه‌ته‌وه کۆنه‌کانى ئیران (ارانسكى، ۱۳۷۹: ۱۱۸) و به‌پیتى ئاویستاییه، هه‌رچی نووسراوه‌کانى پارسییه به‌نوسینی بزمارییه.

دى: هه‌ردوو زمانى ئاویستا و پارسی کۆن له‌و سه‌رده‌مه به‌دواوه زمانى مردوون. کتیبى ئاویستا که به‌ زمانى کۆنى ئاویستایى نووسراوه‌ته‌وه، شیوه‌ی کۆنه‌که‌ی نه‌گه‌یشتۆته ئیمه و

فهوتینراوه. دواى ئافیتستاش له ناو خیزانه زمانى ئیرانى، زمانى فارسى له سه‌رده‌مى ده‌وله‌تى هه‌خامه‌نشیندا نووسراوى فهرمى پاشایانى هه‌خامه‌نشى، نه‌قش و نووسینى سه‌ر به‌رد و بینا و قه‌لاکان و کیلى قه‌بر و ... ى پى نووسراوه‌ته‌وه. (خۆشحالى، ۲۰۰۸: ۳۳)

۶-۲- له‌ پرووى بوونى وشه‌ى هاوبه‌شه‌وه

ئه‌م دوو زمانه‌ى کوردى و فارسى له‌به‌ر ئه‌وه‌ى نزیکایه‌تى زمانى و په‌یوه‌ندى خزمایه‌تى له‌ نیوانیاندا هه‌یه و له‌ بنچینه‌دا له‌ یه‌ک ژینگه‌وه‌ سه‌ریان هه‌لداوه، به‌ سه‌دان وشه‌ى وه‌کیه‌ک و له‌یه‌کچووى هاوبه‌شیان تیدایه و ئیستا به‌کار ده‌هینرین له‌ ناو، ژماره، ئامراز؛ له‌گه‌ل ئه‌وه‌شا وشه و ئامراز و که‌ره‌سه‌ى زمانى تاییه‌ت به‌ خۆیان هه‌یه و له‌ یه‌کتريان جیا ده‌کاته‌وه. ئه‌مه‌ لایه‌نى له‌یه‌کچوون و جیاوازی نیوان زمانى کوردى و فارسىیه له‌ پرووى وشه‌ى هاوبه‌ش و جیاوازه‌وه.

۶-۳- له‌ پرووى ده‌نگ و پیت و ریتووسه‌وه

ئه‌لف: زمانى کوردى وه‌کوو فارسى به‌ ریتووسى ئه‌لفووبى زمانى عه‌ره‌بى به‌ ده‌سکارىیه‌وه ده‌نووسریتته‌وه. له‌مه‌وه له‌ یه‌ک ده‌چن، به‌لام له‌ زمانى کوردیدا پیتته‌کانى وه‌کوو «ص، ض، ط، ظ، ذ...» به‌کار نایه‌ت و له‌جیاتیان پیتى «س، ز، ت» به‌کار ده‌هینرین، به‌لام له‌ پرووى ده‌رپرینه‌وه جیاوازه له‌ ده‌رپرینى عه‌ره‌بیه‌که‌ى. له‌گه‌ل ئه‌مه‌شا هه‌ردوو زمانى کوردى و فارسى ده‌نگى هاوبه‌شیان وه‌کوو «ا، ب، پ، ت، ج، چ، خ، ر، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ک، گ، ل، م، ن، و، ه، ی» هه‌یه. فارسى به‌پێچه‌وانه‌ى کوردى سى‌ جووره‌ ده‌نگى «ا»ى درێژى هه‌یه وه‌کوو «آ، ا، الضمه‌ الممدوده، الهمزه، الف؛ که‌چى له‌ کوردیدا یه‌ک «ا» هه‌یه.

بى: ژماره‌ى پیتته‌کانى ریتووسى کوردى ۲۹ نه‌بزوین و هه‌شت بزوین و بریتین له‌ ۳۷ ده‌نگ (شوانى، ۲۰۰۸: ۹۷)، هه‌رچى پیتى ریتووسى فارسىیه ۲۳ نه‌بزوین و شه‌ش بزوین واته ۳ پیت به‌کار ده‌هینى (ابومغلى، ۱۹۸۰: ۸-۱؛ ماهوتیان، ۱۳۸۴: ۲۷۲).

جى: له‌ زمانى کوردى و فارسیدا ده‌نگى پ، چ، ژ، گ، ف هه‌ن، که‌چى له‌ عاره‌بیدا نین. دى: له‌ زمانى کوردى و فارسیدا هه‌ندى‌جار پیتى (ده‌نگ) «ق» وه‌کوو «غ» ده‌رده‌بردى یا جارى وا هه‌یه له‌ نیوان قاف و غه‌ین یا توژیک نزیک له‌ غه‌ین ئه‌له‌ریتته‌وه، ده‌نگى «و» وه‌کوو «ف» ده‌خویندریتته‌وه، ئه‌مه له‌ کوردیدا نییه‌ ابومغلى، ۱۹۸۰: ۲۷۳-۲۷۲).

هى: له‌ زمانى کوردیدا ده‌نگى «ه» له‌ کو‌تاییه‌وه نایه‌ت ئه‌مه‌ پێچه‌وانه‌ى فارسىیه وه‌کوو گیاه-گیا، ئه‌مه‌ بێجگه له‌ به‌کاره‌ینانى «بۆر، سه‌ر، ژیر» له‌ فارسیدا له‌ وشه‌ عه‌ره‌بیه‌کانیدا به‌کار دین یا وه‌کوو له‌ وشه‌ى «مشت، گروگ...» له‌ کوردیدا ده‌بنه‌ ده‌نگى «و، ه، ی».

وی: دهنگی «و» له دواى دهنگى «خ» ناخویندیریتیه وه وه کوو له وشه‌ی خواهر (خاھر) ئەمه له کوریدا نییه. له فارسیدا ته‌نوینى سهر هه‌یه به‌لام ته‌نوینى بۆر و ژیر نییه، ئەمانه هیچیان له کوردیدا نین، که‌چی دهنگى «ه» له کۆتایی وشه‌ی فارسیدا به‌کار دیت وه کوو: خانه، ژاله، ده‌سته ... هتد. ته‌نوین ههر سى جۆره‌که‌ی له فارسیدا له وشه عاره‌بیه‌کانیدا هه‌یه، که‌چوونه‌ته‌ناو زمانه‌که‌یه‌وه وه کوو: حالا، اساسا، اتفاقا. له فارسیدا ته‌نیا ته‌نوینى سهر هه‌یه (ابومغلی، ۱۹۸۰: ۸). دهنگى «ر» ی قه‌له‌وى کوردی گرتیه له «ر» ی زمانى فارسى. «ر» ی زمانى فارسى له روى دهربرینه‌وه ده‌که‌وێته‌نیوان دهنگى «ر» ی گر و قه‌له‌وى کوردی و دهنگى «ر» ی سووکى کوردی و فارسىیه‌وه. دهنگى «ک» ی زمانى کوردیش له دهربرینا جیاوازه له دهربرینی «ک» ی زمانى فارسى. فارسى هاوده‌نگیک (ئه‌لؤفۆنیک) په‌یدا ده‌کات جیاوازتره له وه دهنگه ئه‌لؤفۆنه‌ی فارسى زمان؛ وه‌ک له وشه‌ی: کىو، کى له کوردیدا و له فارسیشدا وشه‌ی کيسرا، کيانى، کتاب. دواى ئەوه‌ی رینووسى کوردی و فارسى به ئەلف‌وبی عاره‌بى، به شپوه‌یه‌کى ده‌سکارىکراومان خسته روو، لیره‌دا پینووسته رینووسى هه‌ردوو زمانى کوردی و فارسى، له مێژووى نوسینى هه‌ردووکیانا دیارى بکه‌ین.

۱- رینووسى بزمارى سۆمه‌ریه‌کان- که‌پیشینانى کوردن- له ده‌وره‌بهرى ۳۰۰۰ پ.ز (سعید یاسین، ۱۹۹۹: ۱۲) په‌یدا بووه. له‌وکاته‌وه تا په‌یدا‌بوونى ده‌وله‌تى مادى باوپیروانى کورد له نیوه‌ی یه‌که‌مى هه‌زاره‌ی دووه‌مدا، له نووسینا به‌کار هاتووه.

۲- له سه‌رده‌مى ده‌وله‌تى مادا (نیوان ۵۵۰-۷۷۰ پ.ز) واته له هه‌زاره‌ی یه‌که‌مى پیش‌زایین رینووسى تابه‌ت به‌خۆیان که ۳۶ پیت بووه به‌کار هاتووه (الخلیل، ۲۰۰۹: ۲۳).

۳- پیتی ئاقیستایى کتیبى ئاینى زه‌ردهشتى که ئاقیستا بووه پیتی نووسراوه‌ته‌وه و تا سه‌رده‌مى ساسانى به‌رده‌وام بووه.

۴- پیتی په‌هله‌وى

۵- پیتی ئەلف‌وبی عاره‌بى به‌ده‌سکارىیه‌وه بۆ نوسینى کوردی له سه‌ده‌ی ده‌یه‌مى زاینه‌وه شیعرى کوردی به‌شپوه‌ی لورى له لایهن بابه‌تایه‌رى هه‌مه‌دانیه‌وه له نیوان سالانى ۹۳۵-۱۰۱۰ز (ذکایى، ۱۳۷۵) پیتی نووسراوه‌ته‌وه.

هه‌رچى رینووسه به‌کاره‌ینراوه‌کانى زمانى فارسىیه له مێژوودا به‌م شپوه‌یه‌یه:

۱- رینووسى بزمارى که ۳۶ پیت بووه به‌دریژایى ده‌وله‌تى هه‌خامه‌نشى له نیوان سه‌ده‌ی شه‌شم تا سه‌ده‌ی چواره‌مى پیش‌زایین (۳۳۰-۵۵۰ پ.ز) به‌کار هینراوه. ئەم رینووسه‌یان له‌گه‌ل زمانه‌ ئاریه‌که‌یان له میدیه‌کانه‌وه وه‌رگرتوه (الخلیل، ۲۰۰۷: ۶۷).

وه ک: گولّه که، پیاوه که. له زمانی فارسیدا نیشانه‌یه کی تایبته به ناسراویی ناو نییه، وه کوو «ه که» ی کوردی و له ئینگلیزیدا، به لّام له زمانی فارسیدا ناوی دیار (اسم علم)، ناو له گه لّ ئامرازی گه‌یه‌نەر: گولّ

ئه لّف: ناو و جیناو، ناو و جیناوی نیشانه، ناو له گه لّ نیشانه‌ی بهرکاریدا ناوه کان ده کهن به ناوی ناسراوی. وه کوو ئه‌م نموونانه:

ناوی دیار و تایبته‌ی: ئازاد، شیراز، تهران، کرمانشا، سنه.

بی: ناو له گه لّ جیناوی نیشانه‌دا له فارسیدا ده‌بیته ناسراوی. وه کوو: این کتاب، این پسر،

آن زن

جی: ئه گه‌ر ناو ئامرازی گه‌یه‌نهری چوووه سه‌ر ده‌بیته ناسراوی، وه کوو: مردیکه (پیاوه که)،

زنیکه (ژنه که)

دی: ئه گه‌ر ناو ته‌واوکه‌ره که‌ی ناوی دیار یا جیناو بیته، له فارسیدا ده‌بیته ناوی ناسراوه،

وه کوو:

فارسی	کوردی
برادر من	براکه‌م، برای من
دختر تو	کچی تو، کچه‌ی تو
مادر افراسیاب	دایکی ئه‌فراسیابو

ه‌ی: له فارسیدا ئه گه‌ر ناو بهرکار بوو ئامرازی بهرکاری وه‌رگرت و نیشانه‌ی نه‌ناسراوی وه کوو

«ی» له گه‌لا نه‌بیته ناسراوی (ابومغلی، ۱۹۸۰: ۲۲)، وه کوو:

فارسی	کوردی
کتاب را خریدم	کتیبه که‌م کړی
آب را خوردم	ئاوه که‌م خوارده‌وه

وئ: ناو له گه لّ جیناوی که‌سی ده‌بیته ناسراوی؛ ئه‌مه له کوردیدا نییه وه کوو: من گفتم (من

وتم)، آن را خریدم (ئه‌وه‌م کړی).

زی: ناوی کوّ له کوردی و فارسیدا وه کوو یه‌کن به نیشانه‌ی (ان، وان، یان)؛ ها، ات، له گه لّ

گۆرانی ده‌نگسازیدا ده‌گۆرین به: ات، جات، هات، وه کوو: براده‌ران (برادران)، سه‌ده‌ها (سده‌ها)،

دانایان (دانایان)

_ ناوی نه‌ناسراوی له کوردی و فارسیدا

ناسراوی له زمانی کوردیدا به‌هۆی نیشانه‌ی «یک، یه‌ک» هوه ده‌بیتته نه‌ناسراوی، وه‌کوو:
 کورپک (پسر)، خانووپه‌ک (خانه)
 ئەلف: له‌فارسیدا ئە‌گەر به‌کووتایی ناوه‌که‌وه نیشانه‌ی «ی، یه» بچپته‌سه‌ر، ناوه‌که‌ ده‌بیتته
 نه‌ناسراوی (ابومغلی، ۱۹۸۰: ۲۲؛ ماهوتیان، ۱۳۸۴: ۱۹۲)، وه‌کوو:

فارسی	کوردی
گدائی نان می‌خواهد	گه‌دایه‌ک داوای نان ده‌کات

بی: ئە‌گەر ناو وشه‌ی «یه‌ک» بکه‌وپیته‌پیشیه‌وه، وه‌کوو:

فارسی	کوردی
یک مرد آمد	پیاویک هات
یک زن نان می‌خواهد	یه‌ک ژن (ژنییک) نانی ده‌ویت
یه کتابی رو خریدم	کتیبیکم کری

جی: ئە‌گەر له‌زمانی فارسیدا وشه‌ی «یه‌ک» له‌گه‌ل نیشانه‌ی نه‌ناسراوی له‌گه‌ل ناویک
 (ماهوتیان، ۱۳۸۴: ۱۹۲) پیکدی وه‌کوو:

فارسی	کوردی
یک مرد آمد	پیاویک هات
زنی قشنگ آمد	ژنیکی جوان هات

دی: لیکچوونی ناوی کو له‌زمانی کوردی و فارسیدا وه‌کوو یه‌کن که به‌هۆی نیشانه‌ی (ان،
 ها، ات)ه.

حاله‌تیکی له‌یه‌کچووی ریژمانی، له‌نیوان رسته‌ی زمانی کوردی و زمانی فارسیدا به‌دی
 ده‌کریت، ئە‌ویش بوونی رسته‌ی ناوییه له‌زمانی کوردی و فارسیدا (شوانی، ۲۰۰۵: ۲۵) وه‌ک:

فارسی	کوردی
من کوردم	من کردم
ئهو کوره	او پسر است
که‌رکووک شاری کوردانه	کرکووک شهر کردان است

ئەم جوۆه رستهیه له نیهاد، گوزاره و بهستەر (الرابطه) پیکهاتوو: کهرکوک نیهاده، شاری کوردان گوزارهیه، ه راناوی لکاوه و تهواوکهری گوزارهیه، بوته هووی پیکهاتنی رسته ناوییه که. حالتهی جیاوازی نیوان کوردی و فارسی له رووی گهردانکردنی فرمانهوه: فرمانی داخوازی له زمانی کوردییا جیاوازه له رووی پیکهاتنهوه له گه‌ل فرمانی داخوازی زمانی فارسیدا، بهم شیوه‌یه:

له کوردیدا: نیشانهی داخوازی + په‌گی فرمان + راناو بو تاک و کووی کهسی دووه م
 بنوسه له فارسیدا نویس، بخوینه ← خوان
 بنوسن بنوسید، ببینه ← بین

جیاوازییه که بریتیه له بوونی نیشانهی داخوازی «ب» له کوردی و نه‌بوونی له فارسیدا، به‌لام له حالتهی جهخت کردنا له زمانی فارسیدا نیشانهی داخوازیکهی بو داده‌نریت (شوانی، ۲۰۰۹: ۹۵)، وه کوو:

فارسی	کوردی
بنویس	بنوسه
بنوسید	بنوسن

له حالتهی فرمانی دارپژراو و لیکدراو ریژهی «ب» داخوازی له کوردی و فارسیدا به‌پینی یاسای ئاره‌زوو^۱ (ابومغلی، ۱۹۸۰: ۲۲). له حالتهی فرمانی دارپژراو و لیکدراو ریژهی «ب» داخوازی له کوردی و فارسیدا به‌پینی یاسای ئاره‌زوو تیک ده‌چی. وه ک: کاربکن - کارکن حالتهی خستنه‌سه‌ر (اضافه) له فارسیدا واته کاتیک ناو و ناویک یا ناو و ئاوه‌لناویک ده‌خرینه سه‌ر په‌کتر، به‌بی نیشانهی نووسراوی ده‌درینه دەم په‌کتره‌وه. واته نیشانه‌یه‌کی تایبه‌تی نییه (بعلبکی، ۱۹۹۰: ۳۵۰-۳۴۹)، به‌لام له کوردیدا به‌هووی ئامرازی خستنه‌سه‌روهه پیک دیت وه ک:

فارسی	کوردی
کتاب من	کتیبی من
دستور زبان فارسی	ده‌ستوری زمانی فارسی

له فارسیدا به‌ژییه (کسره) ئه‌ویش ناووسری به‌لام ده‌ده‌بریت. ئەمه به‌زور له حالتهی گریی ئاوه‌لناویدا (شوانی، ۲۰۰۸: ۱۲). جیاوازییه‌کی تری رسته‌ی زمانی کوردی و فارسی له

¹ Optional.

گه‌ردان کردنی فرمان له چاوگی «بوون» و «بودن» بۆ که‌سی سییه‌م له یه‌کتر جیاوازن. له کوردیدا به‌هۆی راناوی لکاوی «ه» و له فارسیدا به‌هۆی «است» پیک‌دی‌ت. واته به دوو نیشانه‌ی جیاواز، وه‌ک:

فارسی	کوردی
نوزاد کرد است	نه‌وزاد کورده

ئهم دوو نیشانه‌یه له رووی ئه‌رکه‌وه یه‌کن، به‌لام له شیوه‌دا جیاوازن، له کوردیدا راناوی لکاوه بۆ که‌سی سییه‌م وه‌کوو بلیی «ئهو کورده». ئه‌مه ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نی رسته له زمانی کوردییا به‌بی راناو پیک‌ناهیتریت، چونکه رسته واته قسه‌کردن، قسه‌کردنیش به‌بی قسه‌که‌ر بوونی نابیت و دورست نابیت.

۵-۶- له رووی فره‌هنگی نه‌ته‌وه‌یه‌وه

زمانی کوردی و زمانی فارسی له رووی فره‌هنگی نه‌ته‌وه‌یه‌وه، هاوبه‌شی ره‌گه‌زیان هه‌یه پیکه‌وه، چونکه ئهم دوو نه‌ته‌وه‌یه له یه‌ک ره‌گه‌زن و هاوسۆ و هاوبه‌ش و هاو‌نیشتمانی یه‌کتر بوونه له ناوچه‌ی ئاریا و له بنه‌رته و له شوپنه‌یاندا که‌لتوو‌ریکی هاوبه‌شیان هه‌بووه، دواتر به‌هۆی فراوانبوون و بڵاوبوونه‌ویان به‌ملا و به‌ولای ئه‌و نیشتمانه‌دا، جیاوازیان تیکه‌وتوووه و ئهم جیاوازییه بۆته ئه‌وه‌ی هه‌ر میلله‌تیک‌ی ئاریایی فره‌هنگی نه‌ته‌وه‌یی تایبه‌ته به‌هۆی هه‌یه و بووه‌ته هۆی خه‌سله‌ت و تایبه‌تیی ناسینه‌وه‌یان. واته میلله‌تانی هاو‌ره‌گه‌ز لایه‌نی له‌یه‌کچوون و جیاوازیان هه‌یه له فره‌هنگی نه‌ته‌وه‌ییاندا.

۶- ئه‌نجام

له پال ئه‌وه‌ی که کوردی و فارسی دوو زمانی سه‌ره‌به‌خۆن و لایه‌نی جیاوازیان به ته‌واوی تیدا ده‌رکه‌وتوووه، به‌لام هه‌روه‌ها که له توپ‌ژینه‌وه‌که به‌نمونه نیشان‌درا، ئهم دوو زمانه له بو‌ارگه‌لی جو‌راو‌جو‌ره‌وه خالی هاوبه‌شی زۆریان هه‌یه، وه‌کوو پیت، وشه، رینووس و ده‌نگ. جیاوازییه‌که‌یان زۆرتر له بواری ریزمانییه‌وه دیارتر و به‌رچاو‌تره و له‌م لایه‌نه‌وه ئه‌سه‌لم‌یندریت که ئه‌و بۆچوونه بی‌شک هه‌له‌یه که زمانی کوردی وه‌کوو پاشکۆی زمانی فارسی دابنری. له‌یه‌کچوونی ئهم دوو زمانه بۆ ئه‌وه ده‌گه‌ریته‌وه که بنچینه و بنه‌رته‌ی هه‌ر دووکیان یه‌ک سه‌رچاووه بووه.

منابع

کوردی:

- به لال ئیسماعیل، زوبیر. (١٩٨٤). *میژوووی زمانی کوردی*. و. یووسف ره ئووف عه لی، به غدا.
- زه بیحی، عه بدوره حمان. (١٣٦٧). *قامووسی زمانی کوردی*. ئینتشاراتی سه لاهه دین ئه یووبی، ورمی.
- شوانی، رفیق. (٢٠٠٨). *زمانی کوردی و شوینی له ناو زمانه کانی جیهاندا*. هه ولتیر: ده زگای موکریانی.
- . (٢٠٠٩). *زمانه وانی*. دهوک: چاپخانه ی دهوک.
- . (٢٠١٦). *لیکۆلینه وهی جۆراوجۆری زمانناسی*. هه ولتیر: به رێوه به رایه تی رۆشنبیری و راگه یاندن.
- فوائد، که مال. (١٩٧١). «زاراوه کانی زمانی کوردی و زمانی ئه ده بی و نووسینیان». *گۆفاری زانیاری*، ژ. ٤.

فارسی:

- ارانسکی، ای. م. (١٣٧٩). *مقدمه فقه اللغة ایرانی*. ترجمه کریم کشاورز. تهران.
- حسینی، بابا شیخ. (١٣٨٣). *هامشی بر دانش زبانشناسی*. سنج.
- کامری، برنارد و همکاران. (١٣٨٤). *زبان های دنیا: چهار مقاله در زبان شناسی*. ترجمه کورش صفوی. تهران: سعاد.
- ماهوتیان، شهرزاد. (١٣٨٤). *دستور زبان فارسی*. ترجمه مهدی سمائی. تهران.

عه ره بی:

- ابو فعی، محمد وصفی. (١٩٨٠). *البسیط فی اللغة الفارسیه البصره*.
- الخلیل، احمد. (٢٠٠٧). *الکرد فی الحضاره الاسلامیه*. بیروت: داره یرو.
- الخلیل، احمد. (٢٠٠٩). *عباقره کردستان*. دهوک: مطبعه دهوک.
- بعلبکی، رمزی منیر. (١٩٩٠). *معجم المصطلحات اللغویه*. بیروت.
- دیورانت، ویل. (١٩٨٩). *قصه الحضاره*. المجلد الاول، الجزأ الثاني.
- سعران، محمود. (١٩٦٢). *علم اللغة*. قاهره.
- نیز، جمال. (١٩٩٧). *المستضعفون الکرد و اخوانهم المسلمون*. لندن: منشورات کوردنامه.
- وافی، علی عبدالواحد. (١٩٧٢). *علم اللغة*. القاهره.
- یاسین، مسعود سعید. (١٩٩٩). *السومریون*. دهوک.